

مزایا و خطرات اقتصادی قرارداد مجوز بهره برداری اجباری در حوزه صنعت داروسازی

محبوبه حاجی زاده

کارشناسی ارشد حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد سبزوار

محمدجواد شادی

کارشناسی ارشد حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد سبزوار

هانیه قرونه^۱

کارشناسی ارشد حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

چکیده

در صورتی که دارنده حق اختراع بخواهد از حقوق انحصاری خود سوءاستفاده نماید و سلامت، امنیت یا اقتصاد جامعه را بر هم زند، اصولاً مقام عمومی قادر خواهد بود که مبادرت به اعطای مجوز بهره برداری به نیابت از وی نماید که چنین مجوزی را مجوز بهره برداری اجباری می نامند. به عبارتی دیگر مجوز اجباری، اجازه ای است که توسط یک نظام صالح ملی (دولت یا اداره ثبت اختراع) صادر و به هر شخص اعطاء می گردد تا از یک محصول یا فرآیند ثبت شده بدون اجازه دارنده آن استفاده نماید. مبنای اصلی انعقاد قرارداد مجوز اجباری در حوزه داروسازی جلوگیری از سوءاستفاده از حق و همچنین تأمین منفعت عمومی می باشد. قواعد و کنوانسیون های بین المللی نیز اعم از کنوانسیون مالکیت صنعتی پاریس، کنوانسیون حمایت از آثار ادبی و هنری برن، موافقتنامه تریپس و معاهده رم و همچنین قوانین سایر کشورها صدور ليسانس اجباری را در حوزه پزشکی پذیرفته اند. به طور کلی مطابق قواعد این کنوانسیون ها در دو مورد صورت می گیرد: نخست در زمان سوءاستفاده دارنده حق از حقوقی که به او تعلق گرفته است و دوم زمانی که منافع عمومی مانند دفاع ملی، اعمال ضد رقابتی، بهداشت عمومی، استفاده دولتی و ... اقتضا می کند. استفاده از قرارداد مجوز بهره برداری اجباری در صنعت داروسازی مزایای اقتصادی برای مجوز دهنده و مجوز گیرنده داشته که در این مقاله به بررسی این موارد خواهیم پرداخت.

واژگان کلیدی: قرارداد، مالکیت فکری، مالکیت صنعتی، مجوز بهره برداری، داروسازی

^۱ نویسنده مسئول: haniye.ghoruneh@gmail.com

مقدمه

با برقراری حق ثبت و اعطای امتیاز انحصاری به دارنده حق اختراع، وی حق انحصاری نسبت به تولید، توزیع، واردات، صادرات، فروش، اجاره و هر حق دیگری نسبت به اختراع خود را داراست از این رو چنانچه این اختراع در زمینه محصولات دارویی یا درمانی یا ابزار پزشکی و یا اختراعات بیوتکنولوژیک باشد که به نحو مستقیم با سلامت افراد جامعه ارتباط دارد در صورتی که دارنده حق نخواهد از حقوق مادی خود استفاده کرده به تولید و تکثیر مورد اختراع بپردازد، منافع اجتماعی و بخصوص در موارد بیماری های شایع یا موارد بحرانی، سلامت اجتماعی به مخاطره خواهد افتاد. یکی از راهکارهایی که در غالب قوانین مالکیت فکری در موارد عدم استفاده دارنده حق از حقوق خویش بدون دلیل موجه و یا عدم اعطای مجوز به اشخاص ثالث با شرایط منصفانه گنجانده شده است صدور مجوز بهره برداری اجباری از طرف دولت برای استفاده از اختراع با دادن حق الزحمه منصفانه به دارنده حق انحصاری است که به نفع یک مؤسسه دولتی یا شخص ثالث و مؤسسه خصوصی امتیاز استفاده از اختراع داده خواهد شد.

در حقوق ایران، از ابتدا سوء استفاده از حق ممنوع بوده است. تاریخ حقوق اسلام و مبنای اصل لاضرر نشان می دهد که در این نظام حقوقی و مذهبی، صاحب حق هیچ گاه در اضرار به دیگران آزاد نبوده و رعایت قاعده لاضرر مانع از این می شده است که صاحب حق و مالک بتواند، بدون توجه به حقوق دیگران، تصرفاتی در مال خود بکند. مطابق اصل ۴۰ قانون اساسی: «هیچ کس نمی تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.» علاوه بر آن قانون مدنی سوء استفاده از حق مالکیت را در روابط همسایگان به طور صریح ممنوع کرده است: هیچ کس نمی تواند در ملک خود تصرفی کند که به ضرر همسایه باشد، مگر تصرفی که به قدر متعارف و برای رفع حاجت و دفع ضرر از خود باشد. از مبنای ماده ۱۳۲ می توان این قاعده را استنباط کرد که در حقوق ما نیز شخص در مقام اجرای حق خود نباید مرتکب تقصیر شود و گرنه مسؤول است. (انصاری، ۱۳۸۴)

با اثبات و احراز وقوع سوء استفاده از حق توسط دارنده حق و با فرض پذیرش اعطای مجوز اجباری بهره برداری بر اساس اصل مذکور، باید مرجع صالحی اقدام به صدور مجوز کند، ولی در خصوص اینکه مرجع صالح، کدام است باید قائل به صلاحیت محاکم عمومی در بررسی احراز سوء استفاده و صدور آن گردید؛ زیرا صلاحیت محاکم عمومی، عام است و با عدم تعیین مرجعی خاص از جانب قانونگذار، محاکم عمومی ملزم به استماع دعوی هر ذینفع و رسیدگی به آن هستند. باید گفت که اعطای مجوزهای مزبور در موقع اقتضای منافع عمومی که سوء استفاده از حق نیز انجام نشده است، امکان پذیر است. موافقتنامه پاریس نه تنها مقررات خاصی در خصوص رویه و شرایط اعطای چنین مجوزهایی مقرر نکرده، بلکه اصولاً این امر را برای کشورهای عضو اختیاری تلقی کرده است. این ضرورت، به ویژه در مورد اقتضای منافع عمومی، از جمله در مواردی مانند شیوع بیماری های همه گیر به شدت احساس می شود. ضمن اینکه مصلحت نظام می تواند مبنایی برای تجویز اعطای مجوز اجباری بهره برداری و وضع قوانین تجویز کننده آن باشد. ماده ۱۷ قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری در این ارتباط بیان می کند که: در مواردی که با نظر وزیر یا بالاترین مقام دستگاه ذی ربط منافع عمومی مانند امنیت ملی، تغذیه، بهداشت یا توسعه سایر بخش های حیاتی اقتصادی کشور، اقتضاء کند که دولت یا شخص ثالث از اختراع بهره برداری نماید و یا بهره برداری از سوی مالک یا شخص مجاز از سوی او مغایر با رقابت آزاد بوده و از نظر مقام مذکور، بهره برداری از اختراع رافع مشکل باشد، موضوع در کمیسیونی مرکب از رئیس سازمان ثبت اسناد و املاک کشور، یکی از قضات دیوان عالی کشور با معرفی رئیس قوه قضاییه، دادستان کل کشور، نماینده رئیس جمهور و وزیر یا بالاترین مقام دستگاه ذی ربط مطرح و در صورت تصویب، با تعیین کمیسیون مذکور، سازمان دولتی یا شخص ثالث بدون موافقت مالک اختراع، از اختراع بهره برداری می نماید. (صابری، ۱۳۸۷)

در چند دهه اخیر بحث مربوط به ثبت محصولات دارویی و حمایت از مخترعان این محصولات اهمیت زیادی پیدا کرده است، چرا که حمایت از محصولات مرتبط با حوزه ی صنعت داروسازی تاثیر بسیار زیادی بر گسترش مبادلات تجاری و پیشرفت علم و تکنولوژی در این حوزه دارد. به طور کلی حساسیت در ارتباط با اعطای حق ثبت نسبت به اختراع محصولات دارویی بیشتر از سایر اختراعات است چرا که ساختار یک دارو به راحتی می تواند از سمت یک متخصص و یا یک داروساز مورد تجزیه قرار گرفته و مشخص شود. در گذشته بسیاری از کشورها که اغلب آنها کشورهای صنعتی بودند اختراعات دارویی را از ثبت مستثنی کرده بودند تا اینکه در جریان برگزاری مذاکرات تجاری اروگوئه امکان ثبت اختراعات دارویی نیز مورد توجه بسیاری از کشورها قرار گرفت.

۱- مزایای قرارداد مجوز بهره برداری اجباری در حوزه صنعت داروسازی

در این بخش از مقاله مزایای قرارداد مجوز بهره برداری اجباری را از دیدگاه مجوز دهنده و همچنین مجوز گیرنده مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۱-۱- مزایای قرارداد مجوز بهره برداری اجباری در حوزه صنعت داروسازی از دیدگاه مجوز دهنده

قرارداد مجوز بهره برداری اجباری از دیدگاه مجوز دهنده دارای مزایایی همچون صرفه جویی در وقت و هزینه، عدم ضرورت درج شرط مجوز گیرنده کامله الوداد، امکان بیشتر برای انتخاب شخص واجد صلاحیت، امنیت بیشتر اطلاعات شخصی و محرمانه و حق امتیاز بالاتر می باشد که در ادامه به بررسی هر یک از این مزایا می پردازیم.

۱-۱-۱- صرفه جویی در وقت و هزینه

یکی از مزایای قرارداد مجوز بهره برداری اجباری نسبت به سایر قراردادها این است که در هزینه های فرد مخترع و همچنین مدت زمانی که صرف انعقاد قرارداد مجوز بهره برداری می کند صرفه جویی صورت خواهد گرفت. در صورتی که صاحب محصول فکری بخواهد قرارداد مجوز بهره برداری منعقد نماید باید مدت زمان زیادی را برای مذاکره کردن و همچنین پیدا کردن مجوزگیرنده صرف کند. در مواردی ممکن است که صاحب محصول فکری ناگزیر شود که قراردادهای متعددی را به صورت جدا گانه منعقد کند انعقاد این قراردادها و همچنین نظارت بر آنها وقت زیادی از دارنده ی محصول فکری می گیرد و قاعدتاً او دیرتر به منفعت مورد نظر خود می رسد. (صادقی، ۱۳۸۷)

در صورتی که قرارداد مجوز بهره برداری اجباری با او منعقد گردد دیگر ضرورتی ندارد که برای دریافت مجوز گیرنده و همچنین انجام مذاکرات صاحب محصول فکری وقت زیادی را صرف کند قرارداد مجوز بهره برداری اجباری در واقع باعث صرفه جویی در وقت و همچنین هزینه های خالق محصول معنوی می شود. در ارتباط با محصولات مرتبط با داروسازی بحث مربوط به صرفه جویی در وقت و هزینه از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. در مواردی ممکن است نیاز جامعه بشری به داروی اختراع شده بسیار ضروری و حیاتی باشد، در چنین فرضی صرف وقت و هزینه جهت انعقاد قراردادهای مجوز بهره برداری علاوه بر اینکه به ضرر دارنده محصول فکری است، می تواند به ضرر جامعه و همچنین بهداشت عمومی نیز باشد. در حوزه صنعت داروسازی اصولاً افراد مخترع پزشکان و متخصصانی هستند که استفاده از دانش آن ها بسیار مفید و ضروری است، بهره گیری از فرصت و انرژی آن ها در زمینه بهره برداری از محصولات اختراع شده در واقع به معنای از بین بردن فرصت ایجاد ابداعات جدید می باشد.

۱-۱-۲- عدم ضرورت درج شرط مجوز گیرنده کامله الوداد

این احتمال وجود دارد که فرد مجوز دهنده در آینده به افراد دیگری نیز مجوز بهره برداری از محصول را اهدا نماید. ممکن است یک محصول اختراع شده به مجوز گیرندگان متعددی منتقل گردد، در این بین شاید برخی از مجوز گیرندگان در مقایسه با دیگران امتیازات بیشتری داشته باشند. اصولاً در مواردی که مجوز بهره برداری به صورت انحصاری ارائه نمی شود، مجوز

گیرندگان تلاش می کنند که در قیاس با یکدیگر امتیازات بیشتری را از مجوز دهنده کسب نمایند. در بعضی از قراردادهای مجوز بهره برداری این شرط توسط مجوز گیرندگان قید می شود که در صورتی فرد مجوز دهنده به مجوز گیرندگان بعدی امتیازات بیشتری را اعطا نماید، این امتیازات خود به خود به نفع مجوز گیرنده قبلی نیز قابل ارجاع خواهد بود. علت اصلی درج چنین شرطی در قراردادهای مجوز بهره برداری این است که مجوز گیرندگان مطمئن شوند که در ارتباط با بهره برداری از محصول مورد نظر در آینده رقیبان آنها امتیازات و شرایط بهتری را نسبت به آنها نخواهند داشت. در صورتی که برای بعضی از مجوز گیرندگان امتیازات منحصر به فردی در نظر گرفته شود، امکان رقابت بین افرادی که از محصول فکری بهره برداری می کنند از بین می رود. در برخی از موارد در نظر گرفتن شرایط مطلوب تر برای بعضی از مجوز گیرندگان باعث می شود که مجوز گیرندگان قبلی نتوانند از محصولی که امتیاز آن را دریافت کرده اند منتفع گردند. در نتیجه این امکان برای مجوز گیرندگان وجود دارد که در زمان انعقاد قرارداد مجوز بهره برداری، شرطی را در آن قید کنند که براساس آن اگر مجوز دهنده در آینده امتیازات و شرایط مطلوب تری را برای سایر مجوز گیرندگان در نظر بگیرد، این امتیازات و شرایط مطلوب به خودی خود برای مجوز گیرندگان قبلی نیز قابل اعمال باشد. به این شرط در اصطلاح شرط مجوز گیرنده ی کامله الوداد می گویند. در صورتی که اعطای قرارداد بهره برداری یک محصول به صورت انحصاری نباشد، شرط کامله الوداد از جمله مهمترین شروط مندرج در قراردادهای بهره برداری تلقی می شود. (فتحی زاده، ۱۳۸۳)

مسلماً در مواردی که برای یک محصول مجوز انحصاری اعطا می شود درج چنین شرطی مصداق ندارد. به عنوان مثال ممکن است وسیله اختراع شده در حوزه ی صنعت داروسازی برای تشخیص و یا درمان یک بیماری به طور انحصاری به یک شرکت واگذار شود، در چنین فرضی مسلماً درج شرط کامله الوداد هیچ فایده ای نخواهد داشت. اما اگر صاحب دارو اختراع شده تصمیم داشته باشد که مجوز بهره برداری از محصول خود را به چهار شرکت مختلف ارائه نماید مسلماً شرکتی که در انعقاد قرارداد مقدم هستند، از آنجایی که بهره برداری از این محصول را غیر انحصاری می بینند، اقدام به درج شرط مجوز گیرنده کامله الوداد در قرارداد می نمایند.

درج چنین شرطی علاوه بر اینکه به نفع مجوز گیرندگان است می تواند حقوق مصرف کننده را نیز در ارتباط با محصولات مهمی مانند داروها و همچنین اختراعات داویی، تامین نماید. قاعداً زمانی که مجوز گیرندگان یک دارو اختراع شده در شرایط برابر نسبت به یکدیگر قراردادهای داشته باشند، محصول نهایی که توسط آنها تولید می شود با کیفیت بالا و قیمت مناسب به مصرف کننده عرضه خواهد شد. این شرط در حوزه محصولات صنعت پزشکی شرط بسیار کارآمدی محسوب می شود، چرا که این محصولات هر روز به روز می شوند و یا در اغلب موارد خدماتی را لازم دارند، به دلیل کاربردی بودن صنعت داروسازی و استقبال زیاد جامعه جهانی از محصولات این حوزه شرط دولت کامله الوداد در این زمینه بسیار کاربردی می باشد. (فتحی زاده، ۱۳۸۳)

یکی از مزایای اصلی قرارداد مجوز بهره برداری اجباری این است که از آنجایی که این قرارداد با هدف تامین منافع عمومی صرفاً به صورت انحصاری منعقد می گردد ضرورتی به درج شرط مجوز گیرنده کامله الوداد در این قراردادها نیست.

۱-۱-۳- امکان بیشتر برای انتخاب شخص واجد صلاحیت

گاهی ممکن است منافع راهبردی یا تجاری مجوز دهنده اقتضا کند که تجاری سازی حقوق مالکیت صنعتی خود را از طریق یک مجوزگیرنده خاص صورت دهد. برای نمونه، اگر مجوزگیرنده در بازار یا فناوری معینی، شخصی مهم محسوب شود یا صلاحیت های ویژه ای در رابطه با مال فکری مورد نظر داشته باشد، مجوز دهنده ممکن است به این نتیجه برسد که منافع اعطای حقوق انحصاری به چنین مجوزگیرنده ای بر منافع اعطای حقوق به چندین مجوز گیرنده غیر انحصاری غلبه دارد. در حوزه صنایع پزشکی و دارو سازی اغلب دولت ها دخالت کرده و به دلیل نیاز جامعه و هم چنین بالا بردن سطح بهداشت

عمومی اقدام به انعقاد قراردادهای مجوز بهره برداری اجباری می نمایند. مسلماً دولت ها به دلیل در دست داشتن سرمایه و امکانات مورد نظر جهت بهره برداری بهترین گزینه برای تولید انبوه محصولات این صنعت هستند و در برابر سایر تولید کنندگان و سرمایه گذاران بهتر می توانند محصولات این حوزه را به بهره برداری و توزیع برسانند. باید توجه داشت در مورد محصولات صنعت داروسازی صرف بهره برداری از آن ها کفایت نمی کند بلکه لازم است که اختراعات مهم و ضروری در این حوزه در مدت زمان کوتاهی به بهترین نحو به بهره برداری رسیده و وارد بازار شود. (افشاری پور، ۱۳۸۸)

۱-۱-۴- حق امتیاز بالاتر

زمانی که مجوز دهنده امتیاز مربوط به محصول داروی اختراع شده خود را به یک مجوز گیرنده انحصاری انتقال می دهد امتیاز بیشتری دریافت می کند. در مواردی که فرد مجوز دهنده یک محصول را به مجوز گیرندگان متعدد می دهد، امتیازی که از آنها دریافت می کند به مراتب کمتر از زمانی است که امتیاز انحصاری محصول را انتقال می دهد. در ارتباط با مجوز انحصاری، از آنجایی که فرد مجوز گیرنده در مورد بهره برداری از محصول رقیبی ندارد قاعداً شرایط مطلوب تری را از نظر تجاری تجربه خواهد کرد، در نتیجه حاضر است برای انعقاد قرارداد بهره برداری مبلغ بیشتری را نیز پرداخت کند. در صورتی که شرایط مجوز گیرنده به نحوی باشد که توانایی پرداخت حق امتیاز را در موعد مقرر داشته باشد قاعداً اعطای مجوز انحصاری به نفع مجوز گیرنده خواهد بود.

قراردادهای مجوز بهره برداری اجباری از آن جهت که یک شرایط انحصاری را برای مجوز گیرنده ایجاد می کنند نفع بیشتری را عاید او می سازند. در نتیجه این قراردادها از این جهت که حق امتیاز بیشتری را نصیب فرد مجوز دهنده می کند برای او مفید خواهند بود و از آن جهت که مجوز گیرنده تنها دارنده انحصاری محصول فکری است، و می تواند سود زیادی از طریق این مجوز انحصاری بدست آورد، تمایز زیادی به انعقاد این گونه قراردادها دارد. در قراردادهای مجوز بهره برداری اجباری از آنجایی که دولت در اغلب موارد طرف قرارداد محسوب می شود اعطای مجوز انحصاری علاوه بر اینکه به نفع مجوز دهنده و به نفع مجوز گیرنده است می تواند به نفع مصرف کننده نیز باشد، چرا که هدف اصلی انعقاد قرارداد مجوز بهره برداری اجباری تامین مناسب و با کیفیت محصول مورد نظر برای مصرف کننده است. به عنوان مثال اگر داروی یک بیماری خاص اختراع شود و مجوز دهنده بهره برداری از آن را صرفاً براساس قرارداد لیسانس اجباری به دولت واگذار کند، دولت علاوه بر اینکه می تواند از منافع ناشی از این انحصار بهره مند گردد این امکان را هم دارد که بتواند منافع مصرف کنندگان و همچنین سلامت عمومی را در بین مردم تامین نماید. (صادقی، ۱۳۸۴)

۱-۱-۵- امنیت بیشتر اطلاعات شخصی و محرمانه

یکی دیگر از فواید قرارداد مجوز بهره برداری اجباری این است که دسترسی افراد ثالث را به اطلاعات محرمانه فرد مجوز دهنده محدود می کند. از آنجایی که قرارداد لیسانس اجباری اصولاً به صورت انحصاری منعقد می شود باعث می شود که صرفاً یک شخص (مجوز گیرنده) به اطلاعات مجوز دهنده دسترسی داشته باشد قاعدتاً در چنین فرضی امکان انتشار اطلاعات شخصی و محرمانه مرتبط با محصول بسیار کاهش پیدا می کند. زمانی که محصول اختراع شده به مجوز گیرندگان متعددی واگذار می شود، این امکان وجود دارد که به صورت عمدی و یا غیر عمدی اطلاعات مرتبط با محصول مورد نظر و یا اسرار تجاری فرد مجوز دهنده و همچنین دانش فنی و اطلاعات فنی مرتبط با موضوع منتشر شود.

قرارداد مجوز بهره برداری اجباری از آن جهت که به صورت انحصاری منعقد می گردد به طور غیر مستقیم حافظ منافع شخصی و اطلاعات محرمانه فرد مجوز دهنده نیز می باشد. به عنوان مثال ممکن است شیوه تولید یک دارو محرمانه باشد، تهیه مواد اولیه مربوط به یک دارو و یا یک دستگاه پزشکی خاص ممکن است جزء اسرار پزشکی فرد مجوز دهنده باشد، قاعدتاً اگر این مسائل صرفاً با یک نفر به اشتراک گذاشته شود امکان انتشار آن بسیار کمتر از زمانی است که این اطلاعات در اختیار مجوز گیرندگان متعدد قرار می گیرد. (صابری، ۱۳۸۷)

۲-۱- مزایای قرارداد مجوز بهره برداری اجباری در حوزه صنعت داروسازی از دیدگاه مجوز گیرنده

قرارداد مجوز بهره برداری اجباری مسلماً مزایای متعددی را می تواند برای فرد مجوز گیرنده در پی داشته باشد. تمامی این مزایا به این علت است که مجوز گیرنده دارنده ی انحصاری محصول فکری محسوب می شود. داشتن انحصار در ارتباط با یک محصول به این معنا است که منفعت ناشی از بهره برداری از محصول مورد نظر صرفاً به مجوز گیرنده تعلق خواهد داشت.

۲-۲- خطرات اقتصادی قرارداد مجوز بهره برداری اجباری در حوزه صنعت داروسازی

در کنار مزایای مجوز بهره برداری انحصاری، ممکن است طرفین با خطراتی مواجه باشند که می تواند منافع بالقوه آن ها را تهدید کند که در ادامه به آن ها می پردازیم.

۲-۱-۱- خطرات اقتصادی مربوط به مجوز دهنده

در این بند خطرات اقتصادی مربوط به مجوز دهنده در حوزه قرارداد مجوز بهره برداری اجباری را مورد بررسی قرار می دهیم.

۲-۱-۲- تحریک رقبا

قاعداً وجود انحصار در ارتباط با محصول دارویی تولید شده در حوزه ی مالکیت فکری یک امتیاز رقابتی به شمار می رود. در صورتی که انحصار تولید یک محصول دارویی در دست یک مجوز گیرنده خاص باشد منفعتی که از آن محصول عاید می گردد به مراتب بیشتر از زمانی است که مجوز گیرندگان متعددی وجود دارد. این امر باعث می شود که رقبای مجوز گیرنده انحصاری تلاش کنند که برای محصول فکری که مجوز آن داده شده است جایگزینی پیدا کنند. در صورتی که رقبای مجوز گیرنده بتوانند محصولی مشابه با محصول انحصاری مجوز گیرنده تولید کنند و یا جایگزینی برای آن پیدا نمایند قاعداً ارزش مال فکری فرد مجوز دهنده از بین خواهد رفت. در چنین فرضی دیگر مجوز گیرنده نمی تواند نفعی را که در نظر داشت از محصول مورد نظر به دست بیاورد. در بعضی از موارد برای اینکه از بروز چنین حادثه ای اجتناب شود مجوز دهنده قراردادهای مجوز بهره برداری متعددی را منعقد می کند در چنین فرضی انگیزه ی پیدا کردن یک جایگزین برای محصول فکری در بین رقبا از بین خواهد رفت.

قاعداً در صورتی که مجوز دهنده در ارتباط با محصول فکری قرارداد مجوز بهره برداری انحصاری اعطا نکند، رقبای مجوز گیرنده ترغیب می شوند که قرارداد مجوز بهره برداری با فرد مجوز دهنده منعقد کنند چرا که انعقاد چنین قراردادی بسیار به صرف تر از پیدا کردن یک محصول مشابه و یا جایگزین می باشد. از جمله معایب قرارداد مجوز بهره برداری اجباری این است که این قرارداد اصولاً به صورت انحصاری منعقد می شود و همین مسئله باعث می شود که رقبای فرد مجوز گیرنده برای پیدا کردن یک محصول جایگزین و یا مشابه ترغیب می شوند. در چنین فرضی محصول از حالت انحصاری خارج شده و منافع مجوز گیرنده انحصاری در خطر قرار می گیرد. نیاز بشر به درمان بیماری ها باعث می شود که فعالیت مخترعان بیشتر در صنایع پزشکی متمرکز باشد. استفاده از مهندسی معکوس و شناخت ترکیب داروها با گسترش علم و دانش کار چندان دشواری نیست. بالا بودن هزینه های مرتبط با صنعت پزشکی و هم چنین نیاز جامعه موجب می شود، که بیشتر سرمایه گذاران و هم چنین دولت ها فعالیت های علمی را در این عرصه به طور جدی پیگیری نمایند. مسلماً بهره گیری از تجربه و فعالیت رقبا و هم چنین تلاش برای رسیدن به محصولی مشابه باعث می شود که قرارداد انحصاری منعقد شده به مرور زمان فاقد ارزش اقتصادی باشد. (صالحی ذهابی، ۱۳۸۸)

۲-۱-۲- بهره برداری نامطلوب مجوز گیرنده از موضوع قرارداد

صرف انتقال محصول فکری به فرد مجوز گیرنده کفایت نمی کند بلکه لازم است که شیوه ی بهره برداری مطلوب از مال فکری نیز در موضوع قرارداد درج شود. محصولات مربوط به صنعت داروسازی اغلب دستگاه ها و وسایلی هستند که شیوه بهره برداری و استفاده آن ها نیاز به دانش و مهارت خاصی دارد..

امکان بیان استانداردهای اجرای قرارداد در مجوز بهره برداری وجود دارد، ولی چنین تمهیدی اطمینان کافی نسبت به اجتناب از اختلافات مرتبط با اجرای تعهدات مجوزگیرنده به دست نمی دهد. حتی تحمیل حق امتیاز حداقلی نیز محدودیتهایی دارد. اگر مجوزگیرنده به سختی بتواند از الزامات حق امتیاز حداقلی فراتر رود، باز هم مجوزدهنده ممکن است از درآمدهای بیشتری که احتمال داشت از انتخاب یک مجوز گیرنده جسورتر یا اعطای مجوزهای غیرانحصاری به دست آورد محروم گردد. بنابراین، مسئله نحوه اجرای قرارداد توسط مجوزگیرنده همیشه به عنوان خطری بزرگ برای مجوزدهندگان باقی می ماند. (فتحی زاده، ۱۳۸۳)

۲-۲- خطرات اقتصادی مربوط به مجوز گیرنده

در این بخش از مقاله خطرات اقتصادی مربوط به مجوز گیرنده در حوزه قرارداد مجوز بهره برداری اجباری را مورد بررسی قرار می دهیم.

۱-۲-۲- تحریک رقبای مجوز گیرنده

همچنان که در ارتباط با تحریک رقبای مجوز دهنده بیان شد این امکان وجود دارد که رقبای مجوز گیرنده با هدف کسب سود بیشتر تلاش کنند که به نحوی محصولی را مشابه ویا در راستای محصول مجوز گیرنده تولید نمایند. قاعدتا در چنین فرضی نیز مانند مورد تحریک رقبای مجوز دهنده امکان کسب سود و بهره برداری از محصول برای فرد مجوز گیرنده از بین می رود.

۲-۲-۲- توقع و انتظار بیشتر مجوز دهنده

در بعضی از قراردادهای مجوز بهره برداری اجباری درصد معینی از سود مورد نظر به فرد مجوز دهنده تعلق می گیرد. قاعدتاً در چنین مواردی مجوز دهنده انتظار دارد که مجوز گیرنده ی انحصاری به نحوی عمل نماید که بتواند منافع او را در ارتباط با کسب سود بیشتر تضمین کند. در مورد مجوز گیرنده ی انحصاری فرد مجوز دهنده تلاش بیشتری را در زمینه های مالی و عملیاتی از فرد مجوز گیرنده توقع دارد. در صورتی که مجوز گیرنده در زمینه ی بهره برداری ویا استفاده از محصول فکری عملکرد قابل قبولی نداشته باشد مسلماً به فرد مجوز دهنده خسارت وارد می کند. قاعدتا مجوز دهنده از مجوز گیرنده انتظار دارد که به بهترین نحو در زمینه ی بهره برداری از محصول فکری عمل کند. (حکیم شفائی، ۱۳۸۸)

۳-۲-۲- قصور مجوز دهنده در تضمین موضوع قرارداد

تامین منافع فرد مجوز گیرنده انحصاری نیز در گروه عملکرد مجوز دهنده می باشد. ممکن است مجوز دهنده با هدف کسب سود بیشتر مالی را که به مجوز گیرنده داده است به دیگران منتقل کند. این مسئله باعث نقض مجوز انحصاری فرد مجوز گیرنده می شود. در مواردی ممکن است فرد مجوز دهنده اسراری تجاری مرتبط با موضوع را حفظ نکند، قاعدتا انتقال اطلاعات و دانش مربوط به محصول فکری به ویژه در مورد محصولات حیاتی مانند داروها و محصولات پزشکی باعث می شود که رقبا بتوانند به راحتی مشابه این محصولات را تولید نمایند، قاعدتا در چنین فرضی نیز منافع فرد مجوز گیرنده در خطر می افتد. در اغلب موارد فرد مجوز گیرنده در قرارداد مربوط به قرارداد مجوز بهره برداری اجباری محدودیت های مجوز دهنده را در ارتباط با محصول فکری قید می کند. در قرارداد های مجوز بهره برداری اجباری قید می شود که مجوز دهنده

حق واگذاری مجدد امتیاز مربوط به محصول فکری را به دیگری ندارد. علاوه بر آن مجوز دهنده ملزم است که اسرار تجاری و علمی مرتبط با محصول تولید شده را حفظ نماید. (صادقی و خاکپور، ۱۳۸۶)

نتیجه گیری

در حقوق ایران، صرف نظر از طرح قانون جدید «ثبت اختراعات، طرح های صنعتی، علائم و نام های تجاری» و لایحه «مقررات تسهیل کننده رقابت و ضوابط مربوط به کنترل و جلوگیری از شکل گیری انحصارات» مقرراتی که ناظر بر این گونه مجوزها باشد وضع نشده است. می توان با استناد به عضویت ایران در کنوانسیون مالکیت صنعتی پاریس، قایل به امکان انعقاد قرارداد لیسانس اجباری در حوزه مالکیت صنعتی شد. علاوه بر این موارد «قاعده منع سوء استفاده از حق» مقرر در اصل ۴۰ قانون اساسی نیز می تواند به عنوان مبنایی کلی برای اعطای لیسانس اجباری به جهت سوء استفاده دارنده حق مورد استفاده قرار بگیرد. مطابق ماده ۱۷ قانون ثبت اختراعات و علائم تجاری مقام صالح برای صدور مجوز اجباری کمیسیونی مرکب از رئیس سازمان ثبت اسناد و املاک کشور، یکی از قضات دیوان عالی کشور با معرفی رئیس قوه قضائیه، دادستان کل کشور، نماینده رئیس جمهور و وزیر یا بالاترین مقام دستگاه ذی ربط می باشند. قرارداد مجوز بهره برداری اجباری اجباری از دیدگاه مجوز دهنده دارای مزایایی همچون صرفه جویی در وقت و هزینه، عدم ضرورت درج شرط مجوز گیرنده کامله الوداد، امکان بیشتر برای انتخاب شخص واجد صلاحیت، امنیت بیشتر اطلاعات شخصی و محرمانه و حق امتیاز بالاتر می باشد.

خودداری از اعطای مجوز قراردادی، عدم به کارگیری حق و یا عدم کفایت آن، حفظ بهداشت عمومی، دفاع ملی، توسعه اقتصاد ملی، استفاده دولتی و غیره از مهم ترین جهات صدور مجوزهای اجباری هستند. در ایران نیز می توان به استناد اصل ۴۰ قانون اساسی، منع سوء استفاده از حق را مبنایی برای اعطای لیسانس اجباری به جهت سوء استفاده توسط دارنده حق دانست، اما هیچ مستند قانونی برای اعطای این مجوزها به اقتضای منافع عمومی وجود ندارد. به هر حال در تمام مواردی که لیسانس اجباری اعطا می گردد باید مجوز مذکور از سوی مرجع صلاحیت دار دولتی صادر شود. قاعدتا وجود انحصار در ارتباط با محصول دارویی تولید شده در حوزه ی مالکیت فکری یک امتیاز رقابتی به شمار می رود. این امر باعث می شود که رقبای مجوز گیرنده انحصاری تلاش کنند که برای محصول فکری که مجوز آن داده شده است جایگزینی پیدا کنند. همچنین مجوز دهنده از مجوز گیرنده انتظار دارد که به بهترین نحو در زمینه ی بهره برداری از محصول فکری عمل کند.

قاعدتا انتقال اطلاعات و دانش مربوط به محصول فکری به ویژه در مورد محصولات حیاتی مانند داروها و محصولات پزشکی باعث می شود که رقبا بتوانند به راحتی مشابه این محصولات را تولید نمایند، قاعدتا در چنین فرضی نیز منافع فرد مجوز گیرنده در خطر می افتد. قرارداد مجوز بهره برداری اجباری مسلماً مزایای متعددی را می تواند برای فرد مجوز گیرنده در پی داشته باشد. تمامی این مزایا به این علت است که مجوز گیرنده دارنده ی انحصاری محصول فکری محسوب می شود. داشتن انحصار در ارتباط با یک محصول به این معنا است که منفعت ناشی از بهره برداری از محصول مورد نظر صرفاً به مجوز گیرنده تعلق خواهد داشت.

منابع

افشاری پور، غلامرضا، (۱۳۸۸)، بررسی تطبیقی ماهیت قراردادهای اعطای مجوز (با تأکید بر اجازه بهره برداری از مالکیت های صنعتی)، ماهنامه کانون، شماره ۱.

- انصاری، مسعود، طاهری، محمدعلی، (۱۳۸۴)، آیین نامه اجرایی قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری ۸۶، مصوب ۱۳۸۷، ج ۱، تهران، محراب فکر.
- حکیم شفائی، شیوا، (۱۳۸۸)، مطالعه تطبیقی مجوزهای اجباری حق اختراع در حقوق ایران و معاهدات بین المللی، مجله کانون وکلای کرمانشاه، شماره ۲۲-۲۳.
- صابری، روح الله، (۱۳۸۷)، قراردادهای لیسانس، تهران، شهر دانش.
- صادقی، محسن، (۱۳۸۷)، حمایت از ابداعات دارویی و الحاق به سازمان تجارت جهانی، تهران، انتشارات میزان.
- صادقی، محمود، (۱۳۸۴)، چالش های اخلاقی ثبت اختراعات بیوتکنولوژیک، فصل نامه مدرس علوم انسانی، دوره ۹، شماره ۳.
- صادقی، محمود و خاکپور، منصور، (۱۳۸۶)، موجبات اعطای مجوز اجباری بهره برداری از حقوق مالکیت صنعتی، فصل نامه مدرس - علوم انسانی، دوره ۱۱، شماره ۴.
- صالحی ذهابی، جمال، (۱۳۸۸)، نگرش تطبیقی حق اختراع. چاپ یکم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- فتحی زاده، امیر هوشنگ، (۱۳۸۳)، بررسی حق اختراع در موافقت نامه تریپس، مجله بررسی بازرگانی، شماره ۳.